

SANTAUPŲ PUOLIMAS

Nuo neatmenamų laikų patarlių išmintis moko taupumo dorybių ir išpėja dėl išlaidumo ir švaistymo padarinių. Ši patarlių išmintis atspindi bendrą žmonijos etinį blaivaus proto supratimą. Bet visada buvo švaistūnų ir, atrodo, visada buvo teoretikų, teisinančių jų elgesį.

Klasikiniai ekonomistai, atskleidami savo laikų paklydimus, parodė, kad taupumas yra naudingas ne tik asmeniui, bet ir visuomenei. Jie parodė, kad taupus žmogus, rūpindamasis savo ateitimi, padaro visuomenei ne žalos, bet duoda jai naudos. Tačiau šiandien senoji taupumo dorybė, išaukštinta klasikinių ekonomistų, vėl tampa puolimo objektu dėl tariamai naujų priežasčių; į madą ateina jai priešinga išlaidų skatinimo doktrina.

Norint kuo aiškiau suprasti šią fundamentalią problemą, man rodos, geriausia pradėti klasikiniu pavyzdžiu, kurį vartojo Bastiat. Tad įsivaizduokime du brolius – vieną išlaidūną, kitą išmintingai taupų, – kurių kiekvienas paveldi sumą, duodančią jam 50 000 dolerių metinių pajamų. Nekreipsime dėmesio į pajamų mokesčius ir į klausimą, ar broliai turi užsidirbti pragyvenimui, ar turi didžiąją dalį savo pajamų atiduoti labdarai, nes šie klausimai neturi reikšmės dabartiniam mūsų tikslui.

Taigi Alvinas, pirmasis brolis, yra tikras išlaidūnas. Jis išlaidus ne tik dėl savo temperamento, bet dėl savo išpažįtamų principų. Tarkime, jis laikosi Rodbertuso doktrinos, XIX amžiaus viduryje paskelbusios, kad kapitalistai „turi visas savo pajamas iki paskutinio skatiko leisti malonumams ir prabangos dalykams“, nes jeigu jie „nuspręstų taupyti, <...> gėrybės pradėtų kauptis ir dalis darbininkų netektų darbo“. Alviną visada galima sutikti naktiniuose klubuose; jis dosniai dalija arbatpinigius, gyvena pretenzinguose rūmuose su daugybe tarnų, turi jachtą, keliauja po pasaulį, žmoną puošia deimantinėmis apyrankėmis ir rengia brangiausiais kailiais, dovanoja brangias ir beprasmiškas dovanas savo bičiuliams.

Tam jis turi pradėti eikvoti savo kapitalą. O kas čia blogo? Jei taupumas yda, tai išlaidumas turi būti dorybė; ir bet kuriuo atveju jis paprasčiausiai atlygina tą žalą, kurią daro jo šykštuolio brolio taupumas.

* *Karl Rodbertus. Overproduction and Crises. – 1850. – P. 51.*

Savaimė suprantama, Alviną labai mėgsta laisvo elgesio moterys, padavėjai, restoranų šeimininkai, kailininkai, juvelyrė, įvairių prabangos dalykų tiekėjai. Jie jį laiko visuomenės geradariu. Visiems akivaizdu, kad jis duoda darbo ir pinigų visiems aplinkiniams.

Palyginti su juo, jo brolis Bendžaminas kur kas mažiau populiarus. Jį retai sutiksi pas juvelyrą, kailininką ar naktiniame klube, ir jis nesikreipia į padavėjus vardais. Alvinas ne tik kasmet išleidžia visus 50 000 dolerių pajamų, bet ir eikvoja savo kapitalą, o Bendžaminas gyvena daug kukliau ir išleidžia tik maždaug 25 000 dolerių. Žmonėms, kurie suvokia tik tai, ką mato jų akys, atrodo akivaizdu, kad aplinkiniams jis duoda dukart mažiau darbo, o likusieji 25 000 dolerių lieka nepanaudoti, tarsi jų visai nebūtų.

Bet pažiūrėkime, ką Bendžaminas iš tikrųjų daro su likusiais 25 000 dolerių. Jis nekrauna jų į savo kišenes, stalčius ar seifą. Jis arba deponuoja juos į banką, arba investuoja. Jeigu jis juos įdeda į komercinį ar taupomąjį banką, tai bankas jais suteikia trumpalaikius kreditus verslui; arba jis panaudoja juos vertybiniais popieriais įsigyti. Kitaip sakant, Bendžaminas tiesiogiai arba netiesiogiai savo pinigus investuoja. Bet investuoti pinigai naudojami pirkti arba kurti kapitalinėms gėrybėms – namams, ofisams, gamykloms, laivams, sunkvežimiams ar mechanizmams. Kiekvienu atveju paleidžiama į apyvartą tiek pinigų ir suteikiama tiek darbo, kiek jo suteikia tokia pat pinigų suma, tiesiogiai išleista vartojimui.

Žodžiu, „sutaupyti“ šiuolaikiniame pasaulyje reiškia „išleisti“. Skirtumas čia paprastai tik tas, kad pinigai nukeliauja kitam asmeniui, kuris juos išleidžia gėrybių gausinimo priemonėms sukurti. O dėl užimtumo, tai Bendžamino „sutaupyti“ ir išleisti pinigai, juos sudėjus, lygūs Alvino vien išleistiems pinigams, ir tiek pat jų eina į apyvartą. Pagrindinis skirtumas tas, kad Alvino išlaidų sužadintas užimtumas gali būti kiekvieno matomas plika akimi; bet reikia įsižiūrėti atidžiau ir pamąstyti, kad suvoktum, jog kiekvienas Bendžamino sutaupytas doleris sužadina tiek pat darbo ir uždarbių, kiek kiekvienas Alvino iššvaistytas doleris.

Prabėga dešimt metų. Alvinas jau bankrutavęs. Jo nepamatysi naktiniuose klubuose ir prašmatniose parduotuvėse; tie, kurie anksčiau jį aptarnavo, kalba apie jį su panieka. Jis rašo ilgus maldaujamus laiškus Bendžaminui. O Bendžaminas, kuris ir toliau tokiu pat santykiu taupo ir išleidžia, ne tik duoda daugiau uždarbių nei anksčiau, nes dėl investavimo jo pajamos išaugo, bet tuo investavimu jis yra sukūręs geriau apmokamų ir pelningesnių darbų. Jo kapitalas ir pajamos padidėjo. Žodžiu, jis prisidėjo prie šalies kūrybinės galios padidėjimo; Alvinas to nepadarė.

2

Taupymo klausimu pastaraisiais metais susikaupė tokia gausybė klaidingų įsitikinimų, kad jų visų neįmanoma atskleisti vien šiuo dviejų brolių pavyzdžiu. Jiems būtina skirti dar šiek tiek dėmesio. Daugelis jų kyla dėl tokios elementarios painiavos, kuri atrodo stačiai neįtikėtina, ypač kai ją aptinki garsių ekonomistų darbuose. Pavyzdžiui, žodis *taupymas* kartais vartojamas taip, lyg jis reikštų vien pinigų „dėjimą į kojinę“, kartais

kaip *investavimas*, nedarant jokio nuosekliai apibrėžto skirtumo tarp šių dviejų reikšmių.

Vien pinigų „dėjimas į kojinę“, jeigu tai daroma iracionaliai, be pagrindo ir plačiu mastu, ekonominiu požiūriu dažniausiai yra žalingas. Tačiau ši taupymo rūšis yra nepaprastai reta. Panašus, nors savo prigimtimi visiškai skirtingas procesas dažnai vyksta *po to*, kai prasideda ekonominė depresija. Vartojimo išlaidos ir investavimas tada sumažėja *kartu*. Vartotojai mažiau perka prekių. Iš dalies jie taip elgiasi bijodami prarasti darbą ir norėdami išsaugoti savo išteklius: jie mažiau perka ne todėl, kad nori mažiau vartoti, bet todėl, kad nori išsaugoti savo perkamąją galią ilgesniam laikotarpiui, jei neteks darbo.

Vartotojai mažiau perka ir dėl kitos priežasties. Prekių kainoms smunkant, jie baiminasi tolesnio jų smukimo. Atidėdami savo išlaidas, jie tikisi vėliau gauti daugiau už savo pinigus. Jie nenori savo išteklių laikyti gėrybių pavidalu, nes jų vertė smunka, bet laiko juos pinigų pavidalu, tikėdamiesi, kad jų (santykinė) vertė pakils.

Tie patys lūkesčiai sulaiko juos nuo investavimo. Jie praranda pasitikėjimą verslo pelningumu arba bent jau tiki, kad išlaukę keletą mėnesių galės pigiau nusipirkti akcijų ar obligacijų. Galima sakyti, kad jie arba atsisako gėrybių, kurios jų rankose gali netekti vertės, arba pasilaiko pačius pinigus dėl tikėtino jų vertės kilimo.

Nedera jų susilaikymą nuo pirkimų vadinti „taupymu“. Jis kyla ne dėl tų pačių paskatų kaip normalus taupymas. Dar didesnė klaida – sakyti, kad šios rūšies „taupymas“ yra *depresijų* priežastis. Priešingai, jis yra *depresijų padarinys*.

Tiesa, toks atsisakymas pirkti gali suintensyvinti depresiją ir prailginti jos trukmę. Kartais, kai valdžia ima savavališkai kištis į verslą ir kai verslas nežino, kokie bus tolesni jos žingsniai, susidaro netikrumo atmosfera. Pelnas nėra reinvestuojamas. Verslovės ir individai leidžia gryniesiems pinigams kauptis savo bankuose. Jie sudaro didesnius rezervus netikėtumams. Toks grynujų pinigų kaupimas gali pasirodyti verslinės veiklos nuosmukio priežastimi. Tačiau tikroji priežastis yra netikrumas, sukeltas valstybinės politikos. Didesnės verslovių ir individų grynujų pinigų sankaupos tėra viena grandis visoje šio netikrumo padarinių grandinėje. Kaltinti „perdėtą taupumą“ dėl verslo nuosmukio būtų tas pat, kaip kaltinti dėl obuolių kainų smukimo ne gausų derlių, bet žmones, atsisakančius daugiau už juos mokėti.

Tačiau žmonėms kartą nusprendus išjuokti kokią nors praktiką ar instituciją, kiekvienas argumentas prieš ją, kad ir pats nelogiškiausias, pradedamas laikyti pakankamai geru. Antai sakoma, kad įvairios vartojimo prekių pramonės šakos veikia remdamosi tam tikros paklausos lūkesčiais ir kad jei žmonės griebiasi taupyti, jie sugriauna tuos lūkesčius ir sukelia depresiją. Šis teiginys visų pirma remiasi klaida, kurią jau nagrinėjome: užmirštama, jog tai, kas sutaupoma perkant mažiau vartojimo gėrybių, išleidžiama kapitalinėms gėrybėms, ir kad „taupymas“ nebūtinai reiškia *visuminį* išlaidų mažėjimą bent vienu doleriu. Vienintelis tiesos elementas šiame teiginyje yra tai, kad *kiekvienas* pokytis, jeigu jis *staigus*, gali suardyti pusiausvyrą. Pusiausvyra taip pat būtų suardyta, jei vartotojai staiga

pakeistų vienos prekės paklausą kitos prekės paklausa. Ji būtų dar labiau suardyta, jei anksčiau buvę taupytojai savo paklausą kapitalinėms gėrybėms staiga pakeistų vartojimo gėrybių paklausa.

Prieš taupymą keliamas dar vienas argumentas. Sakoma, kad taupyti yra paprasčiausiai kvaila. Iš XIX amžiaus šaipomasi dėl jam primetamos doktrinos, esą taupumo sumetimais žmonija turi sau kepti vis didesnę pyragą ir niekada jo neragauti. Šis proceso įvaizdis pats yra naivus ir vaikiškas. Bet jis galbūt išsisklaidys, jei nupiešime realistiškesnį jo vaizdą.

Tad įsivaizduokime šalį, kuri kasmet sutaupo apie 20% savo metinės produkcijos. Šis skaičius gerokai perdeda grynųjų santaupų dydį, kuris istoriškai būdingas JAV*, tačiau tai apvalus skaičius; juo lengva operuoti ir jis visas kortas atiduoda į rankas tiems, kurie kalba apie mūsų „perdėtą taupumą“.

Dėl šio kasmetinio sutaupymo ir investavimo visuminė metinė šalies produkcija didės kiekvienais metais. (Problemai izoliuoti čia nepaisome pakilimų, nuosmukių ar kitokių svyravimų.) Tarkime, kad šį metinį produkcijos padidėjimą sudaro 2,5 procentinių punktų. (Procentiniai punktai vartojami vietoj procentinės dalies vien aritmetikos supaprastinimui.) Vaizdas, kurį gauname, pavyzdžiui, vienuolikos metų laikotarpiui, išreikštas indeksais atrodytų maždaug taip:

Metai	Bendroji produkcija	Vartojimo gėrybių produkcija	Kapitalinių gėrybių produkcija
Pirmi	100	80	20**
Antri	102,5	82	20,5
Treti	105	84	21
Ketvirtį	107,5	86	21,5
Penkti	110	88	22
Šešti	112,5	90	22,5
Septinti	115	92	23
Aštunti	117,5	94	23,5
Devinti	120	96	24
Dešimti	122,5	98	24,5
Vienuolikti	125	100	25

Pirmas dalykas, kurį reikia pastebėti šioje lentelėje, yra tai, kad bendrosios produkcijos apimtis kiekvienais metais didėja *dėl santaupų* ir be jų nedidėtų. Santaupos kasmet naudojamos mašinų ir kitų kapitalinių įrenginių skaičiui didinti ir jų kokybei kelti, tokiu būdu didinant bendrąją

* Istoriskai 20% apytiksliai atspindi kapitalo formavimui kasmet skiriamą dalį bendro nacionalinio produkto (neskaitant ilgalaikio vartojimo prekių). Tačiau atsižvelgus į kapitalo sunaudojimą, *grynos* kasmetinės santaupos būdavo artimos 12%. Žr. *George Terborgh. The Bogey of Economic Maturity. – 1945 . 1977 metais bendras privatus investavimas šalyje buvo oficialiai vertinamas kaip 16% bendro nacionalinio produkto.*

** Žinoma, čia tariame, kad taupymo ir investavimo procesas jau vyko tokia pat proporcija.

gėrybių produkciją. Iš tikrųjų kiekvienais metais kepamas vis didesnis „pyragas“ (ar galima tai laikyti priekaištu?). Iš tikrųjų ne *visas* iškeptas pyragas suvartojamas. Tačiau nėra ir jokio iracionalaus diržų susiveržimo. Iš tikrųjų kiekvienais metais suvartojamas vis didesnis pyragas; pagaliau vienuoliktųjų metų pabaigoje metinis vien vartotojų pyragas prilygsta abiem vartotojų ir gamintojų pyragams pirmais metais. Be to, ir kapitalinė įranga, arba pajėgumas gėrybes gaminti, padidėja 25%, palyginti su pirmais metais.

Pastebėkime dar kelis dalykus. Tas faktas, kad 20% nacionalinių pajamų kasmet tenka santaupoms, nedaro jokios žalos vartojimo gėrybių įmonėms. Jeigu jos parduotų tik tuos 80 vienetų, kuriuos pagamina pirmais metais (ir kainos nepadidėtų dėl nepatenkintos paklausos), jos tikrai nebūtų tokios kvailos, kad kurtų savo gamybinius planus antrais metais parduoti 100 vienetų. Kitaip sakant, vartojimo prekių gamybos įmonės *visada vadovaujasi* prielaida, kad praecityje buvęs santaupų dydis išliks nepakitęs. Tik netikėtai *staigus ir žymus* santaupų *padidėjimas* suardys pusiausvyrą ir paliks jas su neišparduotomis prekėmis.

Tačiau, kaip jau pastebėjome, pusiausvyrą taip pat pradėtų trikti ir *kapitalinių* gėrybių pramonėje dėl *staigaus ar žymaus* santaupų *sumažėjimo*. Jei pinigai, kurie anksčiau buvo naudojami santaupoms, būtų mesti vartojimo prekėms pirkti, jie nepadidintų užimtumo, bet tik padidintų vartojimo prekių kainas ir sumažintų kapitalinių prekių kainas. Pirmutinis to padarinys būtų užimtumo struktūros pokyčiai ir laikinas užimtumo *sumažėjimas* dėl poveikio kapitalinių prekių gamybai. O ilgalaikis padarinys būtų produkcijos kritimas žemiau to lygmens, kuris būtų pasiektas priešingu atveju.

3

Bet taupumo priešai nenurimsta. Jie pradeda brėžti skirtumą, šiaip jau cleramą, tarp „taupymo“ ir „investavimo“. Tačiau paskui jie pradeda kalbėti taip, tarsi šie du dalykai būtų nepriklausomi kintamieji ir tarsi tik dėl atsitiktinumo jie kada nors būna lygūs vienas kitam. Taip samprotaujantys autoriai piešia grėsmingą vaizdą. Vienoje pusėje yra taupytojai, kurie automatiškai, beprasmiškai, kvailai nuolat taupo; kitoje pusėje yra ribotos „investavimo galimybės“, kurios nepajėgia sugerti šių santaupų. Žinoma, rezultatas yra stagnacija. Vienintelis sprendimas, skelbia jie, – valstybei ekspropriuoti šias kvailas ir žalingas santaupas, pačiai išgalvoti investavimo projektus, net jei tie projektai būtų beprasmiškų griovių ar piramidžių statymas, ir eikvojant pinigus padidinti užimtumą.

Šis vaizdinys ir „sprendimas“ tokie neteisingi, kad nurodysime tik pagrindines klaidas. Santaupos gali viršyti investicijas tik tiek, kiek *sukaupiama grynais pinigais**. Nedaugelis šių laikų pramoninės visuomenės žmonių kaupia monetas ir banknotus kojine ar po čiužiniais. Tas nedidelis

* Daugelis nesutarimų tarp ekonomistų, skelbiančių skirtingas pažiūras šiuo klausimu, kyla dėl šio apibrėžimo skirtingumų. *Santaupos* ir *investicijos* gali būti taip apibrėžtos, kad tai bus tapatūs dalykai, vadinasi, ir būtinai lygūs. Čia aš apibrėžiu *santaupas* pinigų terminais, o *investavimą* – prekių terminais. Tai daugmaž atitinka įprastą šių žodžių vartoseną, kuri, deja, nėra nuosekli.

jų kaupimo mastas jau būna atspindėtas verslo gamybinių planų ir kainų lygio. Paprastai tai nėra net kumuliatyvus reiškinys: ekscentriškiems atsiskyrėliams mirštant, jų turtų išaikvojimas greičiausiai atsveria naują „lobių“ kaupimą. Tiesą sakant, šios sumos veikiausiai neturi jokios didesnės įtakos verslo aktyvumui.

Jei pinigai laikomi taupomuosiuose ar komerciniuose bankuose, tai, kaip matėme, bankai juos noriai skolina ir investuoja. Jie negali sau leisti laikyti nenaudojamus fondus. Vienintelis dalykas, kuris gali visus žmones paskatinti kaupti grynus pinigus, o bankus priversti laikyti nenaudojamus fondus ir prarasti palūkanas, yra, kaip matėme, arba baiminimasis dėl prekių kainų smukimo, arba bankų baimė rizikuoti savo pagrindiniu kapitalu. Bet tai reiškia, kad jau pasirodę depresijos ženklai paskatino kaupti pinigus, o ne tai, kad kaupimas sukėlė depresiją.

Jei nepaisysime šio nelabai reikšmingo grynujų pinigų kaupimo (net ir šią išimtį galima laikyti tiesioginiu „investavimu“ į pačius pinigus), tai santaupos ir investicijos susilygins visai taip pat, kaip susilygina bet kurios prekės pasiūla ir paklausa. Juk santaupas ir investicijas galime apibrėžti kaip naujo kapitalo pasiūlą ir atitinkamai paklausą. Ir visai taip pat, kaip bet kokios prekės pasiūlą ir paklausą išlygina kaina, taip kapitalo pasiūlą ir paklausą išlygina palūkanų procentas. Palūkanų procentas tėra specialus skolinto kapitalo kainos pavadinimas. Tai tokia pat kaina kaip ir kitos.

Pastaraisiais metais visas šis dalykas buvo taip baisiai suveltas painios sofistikos ir ja paremtos pragaištingos valstybinės politikos, kad beveik nėra vilties šioje srityje kada nors grįžti prie blaivaus sveiko proto. Tvyro patologinė „lupikiškų“ palūkanų baimė. Įrodinėjama, kad jeigu palūkanų procentas bus per didelis, pramonei bus nepelninga skolintis ir investuoti į naujas gamyklas ar mašinas. Šis argumentas pasirodė toks veiksmingas, kad pastaraisiais dešimtmečiais valstybės visur ėmėsi „pigų pinigų“ politikos. Tačiau šį argumentą keliantys žmonės, kuriems rūpi kapitalo paklausos didinimas, neatsižvelgia į tokios politikos padarinius kapitalo pasiūlai. Tai dar vienas pavyzdys, rodantis, kaip klystama, kai žvelgiama į tam tikros politikos padarinius vienai grupei ir užmirštami jos padariniai kitai grupei.

Jei palūkanų procentas bus dirbtinai palaikomas per daug žemas rizikos atžvilgiu, tai sumažės ir santaupos, ir bus mažiau skolinama. Pigų pinigų šalininkai mano, kad taupoma automatiškai, nepaisant palūkanų procento, nes esą turtuoliai neturi ką daugiau veikti su savo pinigais. Jie mums tiksliai nepasako, kokiam asmeninių pajamų lygiui esant žmogus taupo fiksuotą minimalią sumą, nepaisydamas palūkanų procento ar rizikos laipsnio ją skolinant.

Iš tiesų, nors palūkanų pokyčiai turtuolių santaupų dydį veikia kur kas mažiau nei vidutiniškai pasiturinčių žmonių, praktiškai kiekvienas iš dalies būna paveiktas. Remiantis išimtiniu atveju teigti, kad realių santaupų dydis nesumažės dėl žymaus palūkanų procento sumažėjimo, tolygu teigti, kad cukraus gamybos apimtys nesumažės gerokai smukus cukraus kainai, nes efektyvūs, mažais kaštais dirbantys gamintojai pagamins jo tiek, kiek jo buvo anksčiau. Šį argumentą keliantys žmonės neatsižvelgia į ribinį taupytoją ir, tiesą sakant, į didžiąją taupytojų daugumą.

Dirbtinai žemo palūkanų procento palaikymas iš tikrųjų daro tokį pat poveikį, kaip bet kurių kainų palaikymas žemiau rinkos lygmens. Jis padidina paklausą ir sumažina pasiūlą. Jis padidina kapitalo paklausą ir sumažina realaus kapitalo pasiūlą. Jis sukelia ekonomines deformacijas. Be abejo, tiesa, kad dirbtinis palūkanų mažinimas skatina daugiau skolintis. Jis faktiškai turi tendenciją skatinti itin rizikingus įdėjimus; tokie įdėjimai negali tęstis kitaip, kaip tik išliekant toms dirbtinėms sąlygoms, kurios juos išprovokavo. Pasiūlos pusėje dirbtinis palūkanų mažinimas slopina normalią ekonomiją, taupymą ir investavimą. Jis mažina kapitalo kaupimą. Jis lėtina tą produktyvumo didėjimą, tą „ekonomikos vystymąsi“, kuri „pažangiečiai“ taip geidžia paspartinti.

Iš tikrųjų palūkanų procentas gali būti išlaikytas dirbtinai žemas tik nuolatinėmis naujomis pinigų ar bankinio kredito injekcijomis, pakeičiančiomis realias santaupas. Tai gali sukurti naujai atsiradusio kapitalo iliuziją, panašiai kaip pieną atskiedus vandeniu jo regimai padaugėja. Bet tai yra nepaliojamos infliacijos politika. Tai procesas, akivaizdžiai kumuliuojantis pavojų. Jei infliacija bus apgręžta, tik sustabdyta ar net tęsiama mažesniu tempu, palūkanų procentas padidės ir kils krizė.

Lieka parodyti, kad nors naujos pinigų ar bankinio kredito injekcijos iš pradžių ir laikinai gali sumažinti palūkanų procentą, ši priemonė, jeigu ji nuolat naudojama, eventualiai turi pakelti palūkanų procentą. Taip įvyksta todėl, kad naujos pinigų injekcijos mažina perkamąją pinigų galią. Tuomet skolintojai susivokia, kad šiandien paskolinti pinigai po metų, kai jie juos atgaus, bus nupigę. Todėl prie normalaus palūkanų procento jie prideda papildomą kainą, kuri jiems kompensuotų numatomą nuostolį dėl mažėjančios pinigų perkamosios galios. Ta kaina priklauso nuo numatomos infliacijos dydžio. Antai metinė palūkanų norma Britanijos išdo vekseliams pakilo iki 14% 1976 metais; Italijos valstybinės obligacijos 1977 metais davė 16% palūkanų, o Čilės centrinio banko diskonto norma 1974 metais šoktelėjo iki 75%. Žodžiu, pigių pinigų politika eventualiai sukelia kur kas žiauresnius ekonomikos svyravimus nei tie, kuriems taisyti ar stabdyti jos griebiamasi.

Jeigu procento dydžio nemėginama manipuliuoti infliacine valstybės politika, didėjančios santaupos sukuria savo pačių paklausą ir mažina palūkanų dydį nevaržomoje rinkoje. Didesnė investavimui skirtų santaupų pasiūla verčia taupytojus susitaikyti su žemesnėmis palūkanomis. Bet žemesnės palūkanos taip pat reiškia, kad daugiau verslovių galisau leisti skolintis, kadangi numatomas pelnas iš naujų mašinų ar gamyklų, nupirktų už skolintas lėšas, viršija kainą, kurią jos turi mokėti už jų skolinimąsi.

Baigdami panagrinėkime dar vieną klaidą santaupų atžvilgiu. Dažnai remiamasi prielaida, kad gali būti absorbuotas tik ribotas naujo kapitalo kiekis arba net kad kapitalo ekspansijos riba jau pasiekta. Sunku patikėti, kad tokia nuomonė galėtų išivyrauti net tarp neišmanėlių, nekalbant jau apie profesionalius ekonomistus. Beveik visas šiuolaikinio pasaulio turtas,

beveik visa, kas jį skiria nuo ikipramoninio XVII amžiaus pasaulio, susideda iš akumuliuoto kapitalo.

Tą kapitalą iš dalies sudaro daugybė daiktų, kuriuos geriau būtų vadinti ilgalaikio naudojimo gėrybėmis – tai automobiliai, šaldytuvai, baldai, mokyklos, koledžai, bažnyčios, bibliotekos, ligoninės ir svarbiausia – privatūs namai. Niekada pasaulio istorijoje šių daiktų nebuvo pakankamai. Net jei grynai kiekybiniu požiūriu namų būtų pakankamai, visada galima *kokybiškai* tobulinti visus namus, išskyrus pačius geriausius, – toks tobulinimas yra visada pageidaujamas ir jam nėra ribų.

Kitą kapitalo dalį sudaro tai, ką galima vadinti tikroju kapitalu. Jį sudaro gamybos priemonės, pradedant paprastu kirviu, peiliu ar plūgu ir baigiant tiksliais mechaniniais įrankiais, didžiausiais elektros generatoriais ar ciklotronais bei moderniausiai įrengtomis gamyklomis. Čia kiekybiniu ir ypač kokybiniu požiūriu nėra jokių ribų galimai ir geidžiamai ekspansijai. Kapitalo „pertekliaus“ nebus tol, kol labiausiai atsilikusi šalis nebus technologiškai apsirūpinusi ne blogiau už pačią pažangiausią šalį, kol pati neefektyviausia Amerikos gamykla neprilygs moderniausiai įrengtai gamyklai ir kol dauguma šiuolaikinių gamybos priemonių nepasieks to lygio, kur baigiasi žmogaus išradingumas ir kur tolesnis tobulinimas neįmanomas. Kol šios sąlygos nebus patenkintos, tol bus beribės erdvės naujam kapitalui.

Bet kaip tas papildomas kapitalas gali būti „absorbuotas“? Kaip jis gali būti „apmokėtas“? Jeigu jis atidedamas ir sutaupomas, jis pats save absorbuos ir pats save apmokės. Juk gamintojai investuoja į naujas kapitalines gėrybes, t. y. perka naujus, geresnius ir tobulesnius įrankius todėl, kad tie įrankiai *mažina gamybos kaštus*. Jie arba sukuria gėrybes, kurių paprastas rankų darbas apskritai negalėtų sukurti (čia priskirtinos dauguma mus supančių gėrybių – knygos, rašomosios mašinėlės, automobiliai, lokomotyvai, kabantys tiltai), arba nepaprastai padidina jų gamybos kiekį, arba (išreiškiant tą patį kitokiu būdu) sumažina jų *vieneto* gamybos kaštus. Ir kadangi negali būti nustatyta jokios ribos, iki kurios gali būti sumažinti vienetiniai gamybos kaštai – kol visa kas gali būti pagaminta be jokių kaštų, – tol negali būti jokių ribų naujai absorbuojamo kapitalo kiekiui.

Nuolatinis vienetinių gamybos kaštų mažėjimas dėl naujai įdedamo kapitalo sukelia vieną iš dviejų padarinių arba juos abu. Jis sumažina prekių kainas vartotojams ir padidina atlygį už darbą, kuris naudoja naujus įrenginius, nes dėl to padidėja produktyvioji darbo galia. Tad nauja mašina duoda naudos tiek žmonėms, kurie ją tiesiogiai aptarnauja, tiek visiems vartotojams. Apie vartotojus galime pasakyti, kad jie už tuos pačius pinigus gali nusipirkti daugiau ir geresnių prekių arba – tai yra tas pat – kad padidėja jų realios pajamos. O dėl darbininkų, kurie naudoja naujas mašinas, tai jų realūs atlyginimai padidėja dvejopai, nes padidėja ir jų piniginės pajamos. Tipiškas pavyzdys yra automobilių verslas. Amerikos automobilių pramonė moka didžiausius atlyginimus pasaulyje, vienus didžiausių pačioje Amerikoje. Tačiau Amerikos automobilių gamintojai (maždaug iki 1960 metų) galėjo pardavinėti savo gaminius pigiausiai pasaulyje, kadangi jų vienetiniai kaštai buvo žemesni. Paslaptis buvo ta, kad Amerikos

automobilių pramonėje vienam darbininkui ir vienam automobiliui naudojamą kapitalo kiekis buvo didesnis nei kur nors kitur pasaulyje.

Ir vis dėlto yra žmonių, kurie mano, kad priėjome šio proceso pabaigą; kiti, nors ir netikėdami ta pabaiga, mano, kad pasaulis elgiasi kvailai, taupydamas ir didindamas savo kapitalo atsargas.

Po mūsų analizės nesunku suprasti, kas čia iš tikrųjų klysta.

(Tiesa, kad JAV praranda ekonominio lyderio pozicijas pasaulyje, bet tai vyksta dėl mūsų valdžios antikapitalistinės politikos, ne dėl šalies „ekonominio brandumo“.)